

Jaarverslag 2003

maart 2004

Rob

Inhoud

Voorwoord	5
1. Samenstelling Raad	7
2. Adviezen	9
3. Kabinetsstandpunten	17
4. Activiteiten Raad	19
5. Externe contacten	23
6. Secretariaat	25
7. Financieel overzicht	27
Bijlage I Samenstelling Raad voor het openbaar bestuur	29
Bijlage II Samenstelling secretariaat	32
Bijlage III Overzicht van uitgebrachte adviezen	33
Bijlage IV Overzicht van uitgebrachte preadviezen en overige publicaties	36

Voorwoord

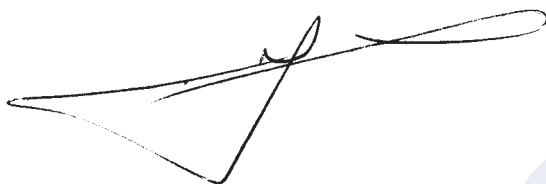
Bijgaand treft u aan het zevende jaarverslag van de Raad voor het openbaar bestuur.

In het jaar 2003 trad binnen een korte periode voor de tweede maal een nieuw kabinet aan. De Kamerverkiezing van januari 2003 liet opnieuw grote verschuivingen zien, maar leek een herstel te bieden aan de gevestigde politieke partijen. Wel bleken de ontwikkelingen van het voorafgaande jaar een aantal politieke gewoontes doorbroken te hebben. Zo kwam politieke vernieuwing tot stand zonder institutionele wijzigingen. Dat zijn waarschijnlijk de veranderingen die het meest wenselijk werden gevonden en die daarmee ook blijvend zullen blijken te zijn.

Het afgelopen jaar was voor de Raad een uiterst productief jaar. De in het voorafgaande jaar ingeslagen weg naar verbreding van activiteiten leverde in het verslagjaar resultaten op. De adviserende taak van de Raad wordt ondersteund door andere activiteiten die ten doel hebben de publieke discussie over het functioneren van het openbaar bestuur te bevorderen. In dit verslag leest u meer daarover.

De weg die de Raad heeft ingeslagen is overigens niet onopgemerkt gebleven. Meer dan ooit tot nu toe heeft de Raad aandacht in de pers en in andere media, en worden de publicaties van de Raad aangehaald in wetenschappelijke literatuur en verhandelingen. Opvallend is ook dat enkele oudere adviezen van de Raad in het verslagjaar opnieuw onder de aandacht werden gebracht omdat zij kennelijk nog steeds actualiteitswaarde hadden.

Met genoegen kan ik als voorzitter concluderen dat het werk dat wij ons hadden voorgenomen te doen in 2003 voor het overgrote deel is geklaard. Ook voor 2004 heeft de Raad weer een ambitieus programma. Met de inzet van de leden en de medewerkers moet dit ook in dit jaar weer tot vruchtbare resultaten kunnen leiden.

Prof. dr. J.A. van Kemenade, voorzitter

1. Samenstelling Raad

De samenstelling van de Raad veranderde nauwelijks in het afgelopen jaar. Alleen het lid prof. dr. W.B.H.J. van de Donk zag zich genoodzaakt ingaande 1 juli zijn lidmaatschap te beëindigen in verband met zijn benoeming tot lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Met ingang van 1 januari 2004 is in zijn plaats benoemd mw. dr. S.C. van Bijsterveld, universitair hoofddocent aan de Katholieke Universiteit Brabant.

De overige leden van de Raad zijn de dames Van den Berg, Van der Stoel en Van de Vondervoort en de heren Van Kemenade, Kerckhaert, Korsten, Lankhorst, Michiels, Muller, Verstedden en Zijlstra.

De leden Van den Berg en Van de Vondervoort zijn tevens respectievelijk voorzitter en vice-voorzitter van de Raad voor de financiële verhoudingen. Met deze dubbellidmaatschappen kan de samenhang in de werkzaamheden van beide Raden worden bewaakt en vorm gegeven.

Met deze constructie, een gedeeltelijke overlap van leden en een gemeenschappelijk secretariaat hebben de Raden een vorm gevonden die recht doet aan zowel de waarde van het specialisme als aan de waarde van de integraliteit. De gezamenlijkheid van het secretariaat leidt tot een efficiënte inzet van personeel en een optimale aanwending van de aanwezige kennis ten behoeve van beide Raden.

2.

Adviezen

In het afgelopen jaar bracht de Raad een zevental adviezen uit. Dat komt overeen met het gemiddelde van de jaren daarvoor. Het ging dit jaar om een tweetal ongevraagde adviezen, die overigens wel waren opgenomen in het door de minister van BZK vastgestelde werkprogramma, en een vijftal gevraagde adviezen, waarvan één gezamenlijk werd uitgebracht met de Raad voor de financiële verhoudingen. Van de zijde van de Tweede Kamer werden ook dit jaar geen adviesaanvragen ingediend.

Advies 'Veiligheid op niveau'

In zijn advies *Veiligheid op niveau, een bestuurlijk perspectief op de toekomst van de veiligheidsregio's* spreekt de Raad zich uit over de bestuurlijke organisatie van de veiligheidsregio's. De brandweertaken in het kader van de rampenbestrijding dienen te vallen onder een regionaal veiligheidsbestuur dat gaat over onder meer brandweer en politie. De brandweer wordt daarmee meer regionaal, maar tegelijkertijd dient de politie meer lokaal te worden. Alleen dan is een regionaal veiligheidsbestuur acceptabel.

De Rob is van mening dat de politie in een aantal opzichten te sterk regionaal is georiënteerd, terwijl bij de rampenbestrijding gesproken kan worden van een te lokale gerichtheid van de brandweer. Er is een voortdurende druk richting verdergaande centralisering, terwijl een beweging in de richting van de burger ontbreekt. De Rob stelt daarom een combinatiemodel voor waarbij schaalverkleining en schaalvergroting samengaan.

In het combinatiemodel vormen de gemeenten van een regio een regionaal veiligheidsbestuur. De bestuurlijke vorm is een wettelijk verplichte gemeenschappelijke regeling waarbij het minimum takenpakket en de deelnemende gemeenten bij wet worden vastgesteld. Het veiligheidsbestuur vervangt het Algemeen Bestuur van de Brandweerregio, het Algemeen Bestuur van de Geneeskundige Hulp bij Ongevallen en Rampen (GHOR) en het Regionaal College van de politieregio.

De vorming van een regionaal veiligheidsbestuur leidt ertoe dat de middelen van de politieregio naar de veiligheidsregio gaan. Een deel van die middelen moet worden ingezet voor lokale veiligheidsactiviteiten. De rijksoverheid stelt de omvang van de bedragen per gemeente vast. De beslissing over de besteding van deze middelen ligt op lokaal niveau. De omvang van de bedragen is de uitkomst van een politieke discussie, waarbij verantwoord zal moeten worden hoeveel aandacht daadwerkelijk wordt besteed aan de lokaal bepaalde veilige leefomgeving.

Advies 'Legio voor de regio'

In zijn advies *Legio voor de regio* stelt de Raad voor om in enkele aaneengesloten stedelijke gebieden in de Randstad, waar de betrokken gemeenten op een groot aantal terreinen zoals ruimtelijke ordening, zorg en veiligheid enz.

geacht worden samen te werken, regiogemeenten te vormen. Verplichte samenwerking op een groot aantal samenhangende terreinen via een gemeenschappelijke regeling doet in die gevallen afbreuk aan de eis van democratisch bestuur. Dit advies is een vervolg op een eerder door de Tweede Kamer aan de Raad gevraagd advies over het toen voorliggende wetsvoorstel 'Bestuur in stedelijke regio's'. Over dat wetsvoorstel bracht de Raad toen een negatief advies uit. De Raad kondigde toen aan binnen een jaar met een vervolgadvis te komen met bestuurlijke modellen voor regionale vraagstukken.

In dit advies schetst de Raad een opklimmende reeks van bestuurlijke ingrepen om bovenlokale en regionale problemen aan te pakken. Elke vorm heeft zijn specifieke voor- en nadelen. Tegenover het voordeel van flexibiliteit van allerlei samenwerkingsvormen staat het nadeel van een gebrekkige democratische verantwoording en slagvaardigheid. Het voordeel van gemeentelijke herindeling is dat er sprake is van democratisch gelegitimeerd overheidsbestuur maar tegelijkertijd doet de grotere schaal afbreuk aan betrokkenheid van burgers. De Wgr-plus biedt wel een aanknopingspunt voor verplichte samenwerking rond de steden, maar het kent in democratisch opzicht tekortkomingen. De instelling van een regiogemeente voorziet in een slagvaardig en democratisch gelegitimeerd bestuur dat een samenhangend beleid kan voeren. Het instellen van regiogemeenten dient wel gepaard te gaan met de instelling van deelgemeenten. Deze deelgemeenten dienen in elk geval belast te zijn met al die taken die betrekking hebben op de directe woon- en leefomgeving van de burgers. De Raad acht de instelling van regiogemeenten overigens de meest vergaande consequentie van noodzakelijke gemeentelijke samenwerking in stedelijke gebieden.

De door minister Remkes van Binnenlandse Zaken voorgestelde Wgr-plus voor een meer verplichtende gemeentelijke samenwerking rond de steden volstaat in al die gevallen waarin de samenwerking beperkt blijft tot het brede terrein van de ruimtelijke ordening. In alle overige gevallen meent de Raad dat voor de aanpak van bovenlokale problemen vrijwillige samenwerking, gemeentelijke herindeling dan wel overheveling van taken naar provincies het meest voor de hand ligt.

Advies 'Trias informatica'

In het advies *Trias Informatica* stelt de Raad dat het belang van informatie- en communicatietechnologie (ICT) voor de overheid van de politieke agenda dreigt te verdwijnen. ICT kan echter een belangrijke bijdrage leveren aan het oplossen van urgente maatschappelijke problemen. Winst is vooral te halen bij het meer en beter delen van informatie. Helaas overheerst bij het delen van informatie wantrouwen en geslotenheid. Het wordt tijd dat de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties (BVK) deze patstelling doorbreekt.

Het advies van de Raad is opgenomen in een bundel met daarin samenvattingen van twaalf rapporten over ICT en overheid en interviews met de verschillende voorzitters van ICT commissies. Kijkend naar de vele rapporten die de afgelopen jaren verschenen zijn, concludeert de Raad dat het kabinet

het erbij heeft laten zitten. ICT kan een belangrijke bijdrage leveren aan betere prestaties van de overheid doordat informatie gemakkelijker kan worden gedeeld. Het grote probleem is echter gebrek aan vertrouwen. Dit leidt tot angst voor misbruik van gedeelde informatie en angst voor afkalving van zelfstandigheid. De Raad formuleert in zijn advies drie strategische kernbeslissingen.

In de eerste plaats dient de minister voor BVK een kader te ontwikkelen waarmee de informatierelaties tussen overheden en tussen het Rijk en uitvoeringsinstellingen duidelijk worden. Dat zorgt voor vertrouwen bij (decentrale) overheden en uitvoeringsinstellingen. Het dient bijvoorbeeld duidelijk te zijn of informatie gebruikt wordt voor onderling leren of om 'af te rekenen'. De huidige schimmige situatie voedt wantrouwen en bemoeilijkt het vruchtbaar delen van informatie.

In de tweede plaats adviseert de Raad dat de overheid meer in de keuken moet laten kijken. Het kabinet dient drie maatschappelijk urgente en zichtbare thema's te selecteren waarbij actieve openbaarheid de norm is. Voorwaarde is dat de informatie opvraagbaar is volgens de Wet Openbaarheid Bestuur (Wob). De minister voor BVK dient volgens de Raad de vinger aan de pols te houden. Hij dient er tevens voor te zorgen dat de thema's leidend zijn, en niet de departementale structuur van de rijksoverheid.

In de derde plaats dient de minister voor BVK zich met kracht in te zetten voor het op orde brengen van de gegevenshuishouding van de overheid. Voor de Raad staat daarbij centraal dat gegevens niet langer onnodig meerdere keren aangeleverd hoeven te worden. Dit bleek in het verleden moeilijk, omdat sectorale en korte termijn overwegingen vaak leidden tot het in stand

houden van informatie-eilandjes. De Tweede Kamer zou bij de controle van de voortgang op dit dossier een actieve rol moeten spelen.

De Raad benadrukt dat de behoefte aan richting op het terrein van de overheids-informatisering des te groter is in de huidige tijd van tegenvallende economische groei.

Advies 'Politiek en media'

In een ongevraagd advies ging de Raad in op de relatie tussen het politiek bestuur en de media. Dit project was opgezet in goed overleg met de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. Deze Raad was in zijn eerder dit jaar uitgebrachte advies 'Medialogica' voornamelijk ingegaan op de relatie tussen de burger en de media. Beide adviezen vormen een goed voorbeeld van hoe Raden complementair kunnen werken ten opzichte van elkaar.

De belangrijkste aanbeveling die de Raad doet in zijn advies is dat volksvertegenwoordigers het politieke debat moeten terughalen naar de Kamer.

Het debat wordt nu teveel in de media gevoerd. Politici moeten hun eigen afwegingen maken en zich minder laten leiden door onderwerpen die de media aandragen. Meer gebruikmaken van het recht om eigen thema's voor kamerdebatten te agenderen en minder Kamervragen naar aanleiding van berichten in de media zijn mogelijkheden.

Volksvertegenwoordiging, regering en media zitten te dicht op elkaar. Dat gaat ten koste van de onafhankelijkheid van deze politieke instituties. Het 'Haagse huwelijk' kan beter omgezet worden in een LAT-relatie.

Politieke instituties gebruiken de media voor hun eigen belangen en de media, op hun beurt, gebruiken politieke gebeurtenissen voor eigen doelen. Dat komt de kwaliteit van de informatie en de beeldvorming van de politiek niet ten goede. Parlementariërs voeren discussies in de media, terwijl die in de Kamer thuishoren. Journalisten en parlementariërs maken afspraken over onderwerpen die in de publiciteit komen, zoals tijdens de verkiezingscampagne van dit jaar is gebeurd. Dat is niet goed voor de onafhankelijkheid van het parlement.

Overheidsvoorlichters en politieke woordvoerders proberen vertegenwoordigers van de pers in te zetten om een positief beeld te geven van regeringsbeleid en bewindslieden. Duidelijkheid over het beleid van de regering, volledige en goede informatie worden daaraan ondergeschikt gemaakt. De Raad vindt dat er meer aandacht moet zijn voor communicatie over de inhoud van het beleid.

Regering en parlement kunnen de relatie met de media verbeteren door zich te richten op het eigen functioneren aangaande communicatie met burgers, maatschappelijke instituties en de media zelf. De verstrengeling vermindert door méér afstand te nemen en niet door de afstand nog verder te verkleinen.

De regering moet meer aandacht geven aan communicatie met burgers en maatschappelijke instituties. Geëmancipeerde burgers willen informatie over het handelen van de overheid. Deze communicatie kan niet zonder meer overgelaten worden aan de media. De overheid zal bijvoorbeeld voor meer eigen informatiekkanalen moeten zorgen. Dat kan in de vorm van een eigen krant of het kopen van zendtijd. Communicatie over beleid moet binnen departementen meer aandacht krijgen.

Advies ‘Binnengemeentelijke decentralisatie’

Samen met de Raad voor de financiële verhoudingen bracht de Raad advies uit over binnengemeentelijke decentralisatie (deelgemeenten, wijk- en dorpsraden). Om dit advies was het jaar daarvoor gevraagd door de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, mr. K.G. de Vries. Hij overwoog aanscherping van het beleid ten aanzien van binnengemeentelijke decentralisatie en vroeg zich af of in nader te bepalen gevallen gemeenten verplicht zouden moeten worden tot het instellen van deelgemeenten of wijk- en dorpsraden.

Beide Raden spreken zich uit tegen verplichte richtlijnen. Zij achten het wel van groot belang dat gemeenten zich bezinnen op de (on)wenselijkheid van binnengemeentelijke decentralisatie en zich expliciet daarover uitspreken. De Raden zijn van mening dat de burgemeester hierop moet toezien en bepleiten daartoe aanpassing van de Gemeentewet.

De Raden voeren drie argumenten aan tegen verplichte richtlijnen. Ten eerste: de uiterst complexe relatie tussen de schaal en de kwaliteit van bestuur. Er is geen rechtlijnig verband tussen schaalgrootte en kwaliteit van het bestuur: klein is niet altijd mooi en groot is niet altijd lelijk. Er zijn goede argumenten om de schaal van het lokaal bestuur te vergroten (bijvoorbeeld efficiënte dienstverlening), maar de optimale schaal kan per beleidsterrein verschillen. Er zijn ook goede argumenten om aan schaalverkleining te doen (bijvoorbeeld grotere toegankelijkheid van het bestuur voor de burgers), maar er valt ook af te dingen op het democratische gehalte van kleinschalig bestuur en in bepaalde opzichten functioneert grootschalig bestuur beter. Efficiënte dienstverlening en democratisch functioneren kunnen verschillende, soms tegenstrijdige, eisen stellen aan de omvang van het lokale bestuur, terwijl beide van groot belang zijn voor de legitimiteit van het bestuur.

Ten tweede geven de talrijke en uiteenlopende initiatieven die gemeenten momenteel ontplooiën om de afstand tussen burgers en bestuur te verkleinen geen aanleiding tot het dwingend voorschrijven van één of enkele vormen van binnengemeentelijke decentralisatie. Al die initiatieven (wijkbeheer, wijkplatforms, deelgemeenten, wijk- en dorpsraden, ambtelijke deconcentratie, interactieve projecten) vragen om uitwisseling van ervaringen en vergelijkend evaluatieonderzoek, niet om blauwdrukken van bovenaf. Zolang niet onomstotelijk vaststaat dat een bepaalde vorm van binnengemeentelijke decentralisatie superieur is aan andere zijn verplichte richtlijnen uit den boze.

Ten derde achten beide Raden binnengemeentelijke decentralisatie een zaak van lokale autonomie. Het is primair de verantwoordelijkheid van het lokale bestuur. In dit verband verwijzen beide Raden naar het in het ‘Europese Handvest inzake lokale autonomie’ verankerde decentralisatiebeginsel.

Advies ‘De gekozen burgemeester’

In de Hoofdlijnnotitie direct gekozen burgemeester wordt door minister De Graaf (Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties) geprobeerd twee uitgangspunten met elkaar te verenigen die onverenigbaar zijn: enerzijds een ‘sterke’, politiek geprofileerde burgemeester als ‘lokaal regeringsleider’ en

anderzijds een direct gekozen burgemeester die past binnen de grondwettelijke kaders, Nederlandse verhoudingen en traditie en cultuur van collegiaal bestuur waarbij de gemeenteraad het belangrijkste orgaan van de gemeente blijft. Gelijktijdige verwezenlijking van beide uitgangspunten is niet mogelijk. Dit schreef de Raad in zijn Advies commentaar op de Hoofdlijnennotitie direct gekozen burgemeester. De Raad presenteert in dit advies twee eindmodellen van de direct gekozen burgemeester en geeft deze in overweging. In het eerste model wordt door de bank genomen de huidige (benoemde) burgemeester door de bevolking gekozen. Dit model past binnen de huidige Grondwet en de Nederlandse verhoudingen op lokaal niveau. In het tweede model wordt de burgemeester als 'lokaal regeringsleider' gekozen met veel zelfstandige bevoegdheden. Dit model betekent een breuk met het huidige lokale bestel en vraagt om wijziging van de Grondwet.

Advies 'Andere openbare lichamen in de Grondwet'

Bestuur en uitvoering van beleid zijn de afgelopen jaren steeds meer in handen gekomen van zelfstandige bestuursorganen (ZBO's). ZBO's zijn bestuursorganen waarvoor geen volledige politieke verantwoordelijkheid geldt. Zodoende wordt adequate controle door de volksvertegenwoordiging op (een deel van) bestuur en uitvoering bemoeilijkt. ZBO's hebben daarmee een belangrijke constitutionele dimensie, zonder dat zij echter over een grondwettelijke basis beschikken. ZBO's zouden daarom een plaats moeten krijgen in de Grondwet, mede omdat zij een niet meer weg te denken figuur zijn in het openbaar bestuur, aldus de Raad in zijn advies *Andere openbare lichamen in de Grondwet*.

Het genoemde advies is het derde en laatste over ‘modernisering van hoofdstuk 7 van de Grondwet’ dat handelt over waterschappen, openbare lichamen voor beroep en bedrijf en andere openbare lichamen, regionale samenwerking, regionaal bestuur en ZBO’s.

De Raad beveelt verder aan in de Grondwet onderscheid te maken tussen openbare lichamen en ZBO’s. Omdat openbare lichamen over een vorm van democratische legitimatie beschikken kunnen zij in beginsel de bevoegdheid hebben bindende regels (‘verordeningen’) en belastingen of heffingen vast te stellen. ZBO’s ontberen een vorm van democratische legitimatie en zouden daarom alleen belast mogen worden met beheerstaken en uitvoering van beleid.

Deelgemeenten zouden volgens de Raad de status van openbaar lichaam met rechtspersoonlijkheid moeten krijgen en dienen eveneens in de Grondwet te worden verankerd. Een aparte grondwettelijke voorziening voor regionaal bestuur is in de ogen van de Raad onwenselijk, omdat dit een inbreuk betekent op de hoofdstructuur van het openbaar bestuur met zijn drie bestuurslagen van Rijk, provincies en gemeenten. Bovendien bestaan er binnen de (Grond)wet voldoende andere instrumenten voor de oplossing van bovenlokale, regionale vraagstukken.

3. Kabinetsstandpunten

Bij brief van 30 januari 2003 informeerde het kabinet de Raad over de stand van zaken met betrekking tot de standpunten die het kabinet al dan niet zou innemen over een tiental reeds (veel) eerder door de Raad uitgebrachte adviezen. Daarmee werd in een keer een grote achterstand ingelopen bij het uitbrengen van kabinetsstandpunten. Teleurstellend was, dat juist door deze achterstand, het alsnog uitbrengen van kabinetsstandpunten achterhaald was geworden, wat dan ook achterwege bleef. Ten aanzien van enkele andere adviezen werd een standpunt in het vooruitzicht gesteld. Die zouden dan worden meegenomen bij het uitbrengen van nog te verschijnen beleidsnota's.

Nu in het programma 'Andere overheid' ook wordt gekeken naar een verbetering en versobering van het adviesstelsel is het van belang ook aandacht te besteden aan de manier waarop door het kabinet wordt gereageerd op uitgebrachte adviezen. Zelfs bij gevraagde adviezen komt het regelmatig voor dat niet of pas met enorme vertraging wordt gereageerd. Als die reactie dan ook nog eens inhoudt een bevestiging van door het kabinet reeds eerder ingenomen standpunten, zonder dat inhoudelijk wordt ingegaan op de argumentatie uit de adviezen dan wordt onvoldoende gebruik gemaakt van de mogelijkheid het publieke debat te stimuleren, waartoe de advisering toch mede bedoeld is.

In de brief van 30 januari wordt een standpunt aangekondigd over het advies *Water in orde* (december 2001), het advies *Primaat in de polder* (maart 2002), en het advies *Partners in veiligheid* (april 2002). Inmiddels is tot op heden (maart 2004) alleen een reactie van het kabinet gesignaleerd over het IBO-rapport 'Bekostiging waterbeheer', waarin melding wordt gemaakt van het bestaan van het Rob-advies *Water in orde*. Wel zijn ontvangen een standpunt van het kabinet over het advies *Presteren door leren*, over het advies *Trias informatica* en over het advies over de gekozen burgemeester.

In zijn reactie op het advies *Presteren door leren* sluit het kabinet niet uit dat een soort *benchmarking* toch wordt gebruikt als verticaal verantwoordingsinstrument, wat in het desbetreffende advies nu juist werd afgeraden.

In het actieprogramma 'Andere overheid' reageerde het kabinet onvoorwaardelijk instemmend met de drie kernaanbevelingen uit het advies *Trias informatica*.

In zijn reactie op het advies over de gekozen burgemeester nam de minister van BVK het standpunt van de Raad over dat er een behoorlijke conflictregeling in de wet zal moeten komen om een mogelijke impasse bij een conflict tussen de gekozen gemeenteraad en de gekozen burgemeester te kunnen doorbreken.

Eind december bracht de Raad zijn derde advies uit over de modernisering van hoofdstuk 7 van de Grondwet. De Raad verwacht nu snel een geïntegreerde reactie op de drie opeenvolgende adviezen die door hem over dit onderwerp zijn uitgebracht.

De termijn voor een reactie op de adviezen *Legio voor de regio*, *Veiligheid op niveau*, *Politiek en media* en *Binnengemeentelijke decentralisatie*, is inmiddels ook al ruimschoots verstreken, zonder dat de Raad of de Tweede Kamer op de hoogte zijn gesteld van de reden van deze vertraging, zoals de Kaderwet adviescolleges dat voorschrijft.

4. Activiteiten Raad

In het verslagjaar vergaderde de Raad tien maal, te weten op 23 januari, 13 februari, 13 maart, 10 april, 8 mei, 12 juni, 10 juli, 11 september, 9 oktober en 13 november. De aanwezigheid van de leden op de vergaderingen was onverminderd hoog.

In het jaar voorafgaand aan het verslagjaar bracht de Raad een tweetal adviezen uit over de modernisering van Hoofdstuk 7 van de Grondwet. Deze beide adviezen vormden het onderwerp van een studiemiddag die op 28 februari werd gehouden in de 'Haagse lobby' in Den Haag. Het Rob-lid Zijlstra lichtte de adviezen toe, waarna de hoogleraren Peters (Universiteit van Amsterdam) en Elzinga (Universiteit van Groningen) kritisch commentaar gaven op de beide adviezen.

Op 13 maart werd het pand aan de Fluwelen Burgwal in Den Haag officieel in gebruik genomen door de beide Raden. Minister Remkes verrichtte een symbolische openingshandeling door het schilderij te onthullen dat het departement ter beschikking had gesteld voor de vergaderzaal van de Raden. Vervolgens bood de voorzitter van de Rfv, mevrouw Van den Berg, de cd-rom

De druppel aan de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en aan de staatssecretaris van Financiën aan. Voor deze feestelijke bijeenkomst waren uitgenodigd de externe relaties van de Raden, de oud-leden van de Raden en de oud-medewerkers van het secretariaat.

Op 27 maart en op 27 mei organiseerde de Raad een tweetal dinerbijeenkomsten over de toekomst van de representatieve democratie. De Raad is met een oriënterende studie bezig over dit onderwerp en hoopt in de loop van 2004 met een advies te komen.

Op 4 juni werd in hotel Babylon een verkennende studiemiddag belegd over het thema 'Grondrechten in veiligheid'. De hang naar veiligheid is bij burgers en bij bestuurders prominent aanwezig. Om de veiligheid te waarborgen worden onorthodoxe maatregelen voorgesteld die soms op gespannen voet staan met de constitutionele beperkingen die de overheid heeft. Over de soms moeizame verhouding tussen grondrechten en veiligheid spraken prof. mr. A.K. Koekkoek, hoogleraar Staatsrecht aan de Universiteit van Tilburg, het oud-kamerlid voor de ChristenUnie E. van Middelkoop, de fractievoorzitter van Leefbaar Rotterdam, drs. R. Sörensen, en de burgemeester van Hengelo, de heer drs. F.A.M. Kerckhaert, tevens lid van de Rob.

Op 17 juni nam de Raad het initiatief tot een oriënterende discussie over de verhouding tussen het bewaken van de binnenlandse en buitenlandse bedreigingen van de veiligheid. Met het toenemen van het internationale terrorisme wordt dit onderscheid steeds diffuser. Dat roept praktische vragen op over samenwerking en organisatie, maar ook en vooral principiële vragen over de grenzen van de rechtsstaat. Over dit onderwerp werd van gedachten gewisseld met vertegenwoordigers van enkele van de meest betrokken departementen, mensen afkomstig uit de wereld van de politie en de krijgsmacht en enkele mensen uit de wereld van de wetenschap. Het ligt in het voornemen van de Raad in het thans lopende jaar naar buiten te treden met de resultaten van de interne bezinning die sindsdien op gang is gekomen.

Op 11 september organiseerde de Raad zijn eerste Rob-lezing. Het is de bedoeling van de Raad een jaarlijkse traditie in het leven te roepen om telkens rond Prinsjesdag een relatieve buitenstaander zijn of haar licht te laten schijnen over een actueel politiek-bestuurlijk vraagstuk. Voor de eerste Rob-lezing was de Amerikaanse historicus professor James Kennedy

uitgenodigd. Hij refereerde over crisis en vernieuwing in de Nederlandse politiek aan de hand van de retoriek over bestuurlijke vernieuwing. Mr. A.W.H. Docters van Leeuwen, voorzitter van de Autoriteit Financiële Markten, was de co-referent op dit onderwerp.

Op 1 oktober organiseerde de Raad samen met het bureau Strategische kennisontwikkeling van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en met de afdeling politicologie van de Universiteit Twente een studiemiddag in Amsterdam over veranderingen in kiesstelsels.

De heer Jack Vowles uit Nieuw-Zeeland sprak over de ervaringen met de invoering van een gemengd kiesstelsel en Mevrouw Michal Shamir uit Israël sprak over het Israëliëse experiment met een gekozen minister-president. Kees Aarts van de Universiteit Twente presenteerde de resultaten van een internationaal vergelijkend onderzoek naar de waardering van de burger voor hun politiek systeem in relatie tot het vigerende kiesstelsel. De bijeenkomst stond onder leiding van Rob-voorzitter Van Kemenade.

Op 9 oktober organiseerde de Raad, tezamen met de Raad voor de financiële verhoudingen, een lunchbijeenkomst over de implicaties voor het openbaar bestuur van de verder groeiende Europese integratie. Dit ter voorbereiding op de oriëntatie van zowel de Raad voor het openbaar bestuur als de Raad voor de financiële verhoudingen op een mogelijk uit te brengen advies over dit onderwerp in het jaar 2004. Prof. dr. J.Q.Th. Rood van het Instituut Clingendael sprak over de gevolgen van de Europese Conventie voor de Nederlandse EU- coördinatie. De heer F.N.M. Hiltermann, EU-coördinator bij de VNG reflecteerde hierop vanuit de praktijk van de decentrale overheden.

Op 26 november was er een symposium naar aanleiding van het deze zomer uitgebrachte advies *Trias Informatica*. De directeur Informatievoorziening Openbare Sector gaf namens minister De Graaf een voorlopige reactie op het advies. Daarna hielden achtereenvolgens de hoogleraren Van de Donk, Bovens en Snellen een korte inleiding waarin zij ieder voor zich ingingen op de drie kernaanbevelingen uit het advies. Ter gelegenheid van dit symposium was door de Raad een essaywedstrijd georganiseerd. Studenten bestuurskunde was gevraagd een essay te schrijven over de vraag wat zij met het Rob-advies gedaan zouden hebben als zij minister voor Bestuurlijke vernieuwing zouden zijn geweest. Helaas was het aantal inzendingen te klein om de hoofdprijs uit te reiken. Er was slechts één eervolle vermelding.

Op 27 november lichtte het raadslid Versteden het advies over de gekozen burgemeester toe in een ronde tafelgesprek van de Vaste Commissie voor BZK in de Tweede Kamer.

Op 11 december organiseerde de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling een bijeenkomst over 'Medialogica' in het gebouw van de Haagse Hogeschool. Dit naar aanleiding van hun eigen advies en naar aanleiding van het Rob-

advies over de relatie tussen politiek en media. Raadslid Van der Stoel vervulde een actieve rol in een workshop tijdens dit symposium.

Dit verslag beperkt zich tot een overzicht van de activiteiten van de Raad. Ter voorbereiding van de adviezen werken er ‘onder’ de Raad per project werkgroepen die adviezen voorbereiden. Deze werkgroepen beleggen lopende het jaar ook allerlei activiteiten, zoals discussiemiddagen, expertmeetings, interviews e.d. Deze activiteiten worden niet vermeld in dit jaarverslag omdat het om activiteiten van de werkgroepen uit de Raad gaat ter voorbereiding van een advies.

Tot slot valt nog te melden dat een werkgroep van raadsleden en secretariaatsmedewerkers zich in het afgelopen jaar heeft bezig gehouden met de vraag naar de consequenties voor het openbaar bestuur van een tendens in de samenleving het openbaar bestuur steeds vaker aansprakelijk te stellen voor zaken die fout zijn gegaan. Wat is de achtergrond van deze tendens en hoe kan het bestuur daarmee omgaan. Als het openbaar bestuur zich tegen elk mogelijk risico wil indekken wordt besturen een volkomen verkrampde zaak. De Raad is met zijn voorbereidende activiteiten gestopt in afwachting van het advies dat de commissie-Borghouts zal uitbrengen over deze materie. Afhankelijk van de uitkomsten van het advies van deze commissie zal de Raad bezien of aanvullende advisering over dit onderwerp nog nodig is.

5.

Externe contacten

Een aantal contacten van de Raad komt jaarlijks terug. Zo is er in ieder geval minstens één maal per jaar direct contact met onze eerst aangewezen adviesvragers, de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties en de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Op 12 juni ontving de Raad de directieraad van de VNG voor een overleg over een aantal relevante actuele thema's.

Op 3 september spraken het presidium van de Rob en van de Rfv met minister De Graaf. Onderwerp van gesprek was het nieuwe werkprogramma van de Raad voor 2004 en de mogelijke aanvullingen daarop.

Op 13 november spraken het presidium van de Rob en van de Rfv (voorzitter, vice-voorzitter en secretaris) met leden van de Vaste Kamercommissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Vanwege de ingrijpende personele vernieuwing van de Kamer was dit voor een deel een kennismaking en voor een deel een gesprek over het functioneren van adviesorganen.

Op 3 december was het jaarlijkse treffen van de voorzitters van de strategische adviesorganen en van de directeuren van de planbureaus. Dit keer was het onderwerp het die dag daarvoor gepresenteerde actieprogramma 'Andere overheid', waarin plannen werden ontvouwd voor een verbetering en versobering van het adviesstelsel.

De Raad onderhoudt voortdurend een uitstekend contact met de Raad voor de financiële verhoudingen. Dat contact verloopt via de beide 'dubbelleden' en via het gezamenlijk secretariaat. Daarnaast zijn er veel informele contacten waarbij leden van de ene Raad op vrijwillige basis en ingegeven door persoonlijke betrokkenheid of bijzondere kennis medewerking verlenen aan de totstandkoming van een advies van de andere Raad.

Via het secretariaat lopen intensieve contacten met de Vereniging voor Bestuurskunde en met de diverse afdelingen bestuurskunde en politicologie op de verschillende universiteiten.

Met het oog op een goede positionering van de Raad wordt in voorkomende gevallen een extern bureau ingeschakeld dat ons begeleidt in perscontacten en dergelijke.

Een aantal malen zijn de adviezen van de Raad en zijn leden onderwerp geweest van een uitzending van BZK-televisie.

Op 4 december besteedde het TV-programma 'Zembla' uitvoerig aandacht aan het advies *Politiek en media*.

Medewerkers van het secretariaat verleenden medewerking aan een directeurenconferentie van BZK, waarin de ontwikkeling van een strategische agenda voor het departement centraal stond. Ook werd deelgenomen aan de klankbordgroep die zich bezighield met de ontwikkeling van de strategische agenda voor het rijk.

In toenemende mate manifesteren de medewerkers van het secretariaat zich ook als scribenten in de bestuurlijke 'vakpers'.

Het departement van BZK organiseerde dit jaar informatieve werkbezoeken aan provincies en gemeenten; de medewerkers van het secretariaat namen daaraan deel.

6. Secretariaat

De in het vorige verslagjaar ingezette beweging naar een verdere professionalisering van het secretariaat is in dit verslagjaar doorgezet. Inmiddels is een nieuw digitaal relatiebeheersysteem in gebruik genomen. Daarmee werd het mogelijk al onze relaties elektronische nieuwsbrieven te gaan sturen.

Al onze adviezen, en die van de Rfv, zijn samengebracht op een cd-rom, *De druppel* met een geavanceerd zoekstelsel. Daarmee is het mogelijk geworden oude adviezen opnieuw te ontsluiten en de kennis en inzichten van de Raden over en weer met elkaar in contact te brengen. De cd-rom werd op 13 maart aangeboden aan minister Remkes bij de officiële opening van het pand waarin de Raden sinds oktober 2002 zijn gehuisvest. De cd-rom wordt sindsdien gebruikt door de medewerkers van het secretariaat om de consistentie van advisering te bewaken en wordt als geschenk aangeboden aan onze externe relaties. Met het ontwikkelen van de cd-rom is ook ons digitale geheugen geheel bij de tijd. Ieder jaar zal een geactualiseerde versie van de cd-rom worden gemaakt. Deze wordt als archief achter de website van de Raden gehangen. De website is in dit jaar ook geheel vernieuwd en gemoderniseerd. De cd-rom *De druppel* is als geslaagd praktijkvoorbeeld aangemeld voor de nationale conferentie Innovatie en kwaliteit in de publieke sector.

Sinds 15 februari 2003 werkt als senior adviseur bij het secretariaat dr. P.J.M. de Goede.

Voor het overige bleef de samenstelling van het team ongewijzigd.

Als stagiair was werkzaam bij het secretariaat in de periode februari tot juli 2003 Marleen Kwast, student bestuurskunde aan de Universiteit Twente. Zij deed een onderzoek naar de praktijk van binnengemeentelijke decentralisatie in een aantal ons omringende landen. Dit onderzoek diende als voorstudie-materiaal bij het uitgebrachte advies over binnengemeentelijke decentralisatie en was als zelfstandige studie te raadplegen op de website van de Rob.

Sinds eind november is Bart Nijhof, student bestuurskunde aan de Erasmus universiteit als stagiair werkzaam op het secretariaat. Hij voert een onderzoek uit naar het bewaken van de integriteit van campagnes voor burgemeester-verkiezingen in de Verenigde Staten. Dit met het oog op het nog uit te brengen advies over het te verwachten wetsvoorstel 'Gekozen burgemeester'.

Het secretariaat maakt beheersmatig deel uit van het departement van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. De medewerkers van het secretariaat kunnen daarom gebruik maken van de mogelijkheden tot scholing en ontwikkeling die het departement biedt. Zo maakte Auke van Dijk deel uit van de BZK-academie.

Met de secretariaten van andere adviesraden werd door de medewerkers een aantal intervisiebijeenkomsten belegd. Twee medewerkers van het secretariaat volgden een post-doctorale cursus Staatsrecht.

De secretaris maakte deel uit van een begeleidingscommissie bij een onderzoek van de EUR naar transnationale identiteiten. Tevens was hij begeleider van het project van Xpin over de Digitale ambtenaar. De contacten van het secretariaat met het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties zijn divers. Er is regelmatig overleg met het hoofd bureau strategische kennisontwikkeling, regelmatig worden de vergaderingen van de managementteams van de verschillende directoraten-generaal bijgewoond, en de secretaris neemt deel aan het directeurennetwerk van BZK. Ten behoeve van het cijfermatige werk dat voor de Raad voor de financiële verhoudingen moet gebeuren werd een speciale 'in-company' opleiding verzorgd om het programma Excel beter te doen beheersen door de medewerkers van het secretariaat.

7.**Financieel overzicht**

Salarissen	€ 875.193
Vacatiegelden Rob en Rfv	€ 145.577
Exploitatie uitgaven	€ 176.138
Totaal	€ 1.196.908

Rob

Bijlage I

Samenstelling Raad voor het openbaar bestuur

Voorzitter

de heer **prof. dr. J.A. van Kemenade**,
oud-commissaris van de Koningin in de
provincie Noord-Holland.

Vice-voorzitter

mevrouw **A.L.E.C. van der Stoel**,
stadsdeelvoorzitter Amsterdam-Binnenstad.

Leden

mevrouw **A. van den Berg**,
oud-burgemeester van de gemeente Bergen op Zoom;

de heer **prof. dr. W.B.H.J. van de Donk**,
hoogleraar Maatschappelijke Bestuurskunde aan de
Universiteit van Tilburg;

de heer **drs. F.A.M. Kerckhaert**,
burgemeester van de gemeente
Hengelo (Ov.);

de heer **prof. dr. A.F.A. Korsten**,
hoogleraar Bestuurskunde aan de Open Universiteit
Nederland en bijzonder hoogleraar Bestuurskunde van de
lagere overheden aan de Universiteit Maastricht;

de heer **drs. P.A. Lankhorst**,
adviseur Jeugdbeleid en Jeugdzorg;

de heer **prof. mr. drs. F.C.M.A. Michiels**,
hoogleraar Bestuursrecht, in het bijzonder omgevingsrecht
aan de Universiteit Utrecht;

de heer **prof. mr. dr. E.R. Muller**,
hoogleraar Conflictbeslechting aan de Universiteit Leiden;

de heer **drs. C.J.N. Versteden**,
oud-griffier van de provincie Noord-Holland;

mevrouw **A.G.M. van de Vondervoort**,
burgemeester van de gemeente Drechteland;

de heer **prof. mr. S.E. Zijlstra**,
hoogleraar Staats- en Bestuursrecht aan de Vrije Universiteit.

Secretaris

de heer **drs. M.P.H. van Haften**.

Rob

Bijlage II

Samenstelling secretariaat

Secretaris	:	drs. M.P.H. van Haeften
Plaatsvervangend secretaris	:	mr. G.A. van Nijendaal
Senior adviseur	:	drs. A.J. van Dijk dr. P.J.M. de Goede
Bijzonder adviseur Rfv	:	drs. G.IJ. Batelaan
Adviseurs	:	drs. H. van Dijk drs. P. de Jong drs. P.W. Tetteroo
Adviesmedewerkers	:	drs. R.G. Daniëls drs. G.J. van den Nieuwenhuijzen drs. B.F. Steur
Officemanager	:	mevrouw S.M Gabriel-Willemse
Management Assistentes	:	mevrouw A. Kalpoe mevrouw M. van Oosten-Kooistra
Administratief medewerkster	:	mevrouw M.J. Polderman-Zuijdwijk

Bijlage III

Overzicht van uitgebrachte adviezen

- Cultuur met een FORS postuur
Rijksdienst tussen rechtsstaat en flexibiliteit maart 2004
- Naar meer herkenbare kandidaten
Reactie op ‘Naar een sterker parlement’ januari 2004
- Andere openbare lichamen in de Grondwet,
Advies modernisering hoofdstuk 7 van de Grondwet deel III december 2003
- De gekozen burgemeester:
een kwestie van kiezen november 2003
- Binnengemeentelijke decentralisatie
(*Gezamenlijk uitgebracht met de Raad voor de financiële verhoudingen*) september 2003
- Politiek en Media
Pleidooi voor een LAT-relatie september 2003
- Trias informatica
ICT en overheid in vogelvlucht juli 2003
- Legio voor de regio,
Bestuurlijke antwoorden op regionale vraagstukken februari 2003
- Veiligheid op niveau,
Een bestuurlijk perspectief op de toekomst
van de veiligheidsregio's februari 2003
- Provincies en gemeenten in de Grondwet,
Advies modernisering hoofdstuk 7 van de Grondwet deel II december 2002
- Presteren door leren,
Benchmarken in het binnenlands bestuur oktober 2002
- Het openbaar bestuur in de Grondwet,
Advies modernisering hoofdstuk 7 van de Grondwet deel I mei 2002
- Partners in veiligheid, van verantwoordingsbocht naar
lokale verantwoordelijkheid april 2002
- Bestuurlijke inbedding veiligheidsregio's april 2002

- Primaat in de polder, nieuwe verbindingen tussen politiek en samenleving maart 2002
- Advies wetsvoorstel bestuur in stedelijke regio's januari 2002
- Water in orde, Bestuurlijk-organisatorische aspecten van integraal waterbeleid december 2001
- Advies Evaluatie Kaderwet Adviescolleges december 2001
- Steden zonder muren, Toekomst van het grotestedenbeleid (Gezamenlijk uitgebracht met de Raad voor de financiële verhoudingen) november 2001
- Taakontwikkeling politie juli 2001
- Advies Voorontwerp Wet elektronisch bestuurlijk verkeer juni 2001
- Etniciteit, binding en burgerschap april 2001
- De cultuur van dualisering (Gezamenlijk uitgebracht met de Raad voor de financiële verhoudingen) maart 2001
- Reorganisatie rechterlijke macht december 2000
- Stilstaan bij het regionaal verkeer en vervoer (Gezamenlijk uitgebracht met de Raad voor de financiële verhoudingen) november 2000
- Advies ontwerp Nota Wonen oktober 2000
- De kunst van het overlaten, maatwerk in decentralisatie (Gezamenlijk uitgebracht met de Raad voor de financiële verhoudingen) september 2000
- Advies over de meerjarennota emancipatiebeleid september 2000
- Bestuurlijke samenwerking en democratische controle juni 2000
- Helder als glas; een pleidooi voor een burgergericht kwaliteitsconcept juni 2000
- Staat van de jeugd? De relatie tussen jongeren en de overheid maart 2000
- ICT en het recht om anoniem te zijn januari 2000
- Op het toneel en achter de coulissen, de regiefunctie van gemeenten december 1999

- Samen werken aan veiligheid,
de bestuurlijke inbedding van de veiligheidsregio's december 1999
- Het bestuurlijk kraakbeen december 1999
- Bijzondere opsporingsdiensten juni 1999
- Retoriek en realiteit van het integratiebeleid maart 1999
- Kiezen zonder drempel, het kiesstelsel geactualiseerd februari 1999
- De grenzen van de Internetdemocratie december 1998
- De overheid de markt in- of uitprijzen? december 1998
- Tussen staat en electoraat;
politieke partijen op het snijvlak van overheid en samenleving september 1998
- Wijken of herijken: nationaal bestuur en recht
onder Europese invloed september 1998
- Illegale Blijvers april 1998
- Bestuurlijke betrekkingen tussen kabinet, VNG en IPO april 1998
- Op de handhaving beschouwd; toezien op een versterkte
en uitvoerbare lokale handhavingstructuur april 1998
- Dienen en verdienen met ICT; over de toekomstige
mogelijkheden van de publieke dienstverlening april 1998
- Op de grens van monisme en dualisme november 1997
- Integriteit, een zaak van overheid en bedrijfsleven oktober 1997
- Verscheidenheid in vervlechting;
bestuurlijke instrumenten tussen proces en institutie oktober 1997

Bijlage IV

Overzicht van uitgebrachte preadviezen en overige publicaties

Preadviezen

- Auke J. van Dijk (redactie), *Laag voor laag, Aspecten van regionalisering* november 2003
- Auke J. van Dijk, *Veiligheidsconstructie, Een maatschappelijk perspectief op de taakontwikkeling van de politie* mei 2001
- Stichting Alexander, *De Overheid in beeld, Beelden van jongeren aangaande de overheid als instituut en de overheid als werkgever* maart 2000
- D.M. Berkhout e.a., *De provincie in het vizier, Opstellen over het Nederlandse middenbestuur* december 1999
- S.A.H. Denters e.a., *De regiefunctie in gemeenten* december 1999
- L.F.M. Besselink en R.J.G.M. Widdershoven, *De juridische gevolgen van Europese integratie voor het nationaal beleid* september 1998
- A. Zuurmond e.a., *Dienstverlening centraal, De uitdaging van ICT voor de publieke dienstverlening* april 1998
- O.J.D.M.L. Jansen, *Bestuursrechtelijke en strafrechtelijke handhaving, bestuur en politie* januari 1998

Overige publicaties

- *Trias Informatica, Verslag van het symposium, 26 november 2003* januari 2004
- Verslag middagconferentie 28 februari 2003 *Grondwet en openbaar bestuur* november 2003
- Verslag van de eerste Rob-lezing *Crisis en vernieuwing* november 2003
- Werkprogramma 2004 september 2003
- Verslag mini-symposium *Grondrechten in veiligheid, Zoektocht naar een balans* september 2003
- De Druppel. Zes jaar adviezen van Rob en Rfv – CD-rom maart 2003

- Jaarverslag 2002 maart 2003
- Verslag congres, *Na Paars: Een nieuwe sturingslogica?* november 2002
- Werkprogramma 2003 september 2002
- Varen onder dezelfde vlag – Videoproductie april 2002
- Jaarverslag 2001 april 2002
- Werkprogramma 2002, Advieskader 2002 - 2005 september 2001
- Jaarverslag 2000 maart 2001
- Verslag symposium,
Decentralisatie: De kunst van het overlaten januari 2001
- Evaluatie van de Rob 1997 - 2000 november 2000
- Werkprogramma 2001 september 2000
- Jaarverslag 1999 maart 2000
- Werkprogramma 2000 september 1999
- Jaarverslag 1998 maart 1999
- Werkprogramma 1999 september 1998
- Verslag symposium, *De gezondheidstoestand van het Nederlandse openbaar bestuur; Ziek of gezond?* maart 1998
- Jaarverslag 1997 maart 1998
- Verslag studiemiddag, *Sturingsinstrumenten en hun context. De modernisering van het bestuurs-instrumentarium bij (financiële) decentralisatie* september 1997
- Werkprogramma 1998 september 1997